

with the most accurate possible information, the presumptions within which they worked were essentially destructive of prevailing ideas about the African continent. It would have required a very selective reading to see these as driven by conventions of colonial discourse, for instance as described centuries later by Edward Said. By extension, Huigen is arguing that the domination of discourse over experience can be, and has been, wildly exaggerated, for many, though not all, writers.

The following four chapters all discuss works which, in their form, are written in established genres and, perhaps for that reason, are of more clearly ideological content. As Huigen shows, Jan de Marre's *Eerkroon voor de Kaap de Goede Hoop* is within the tradition of *laus regionis*. The author, ex-seaman, writer and navigational instructor of the *Kamer* Amsterdam of the VOC in the mid-eighteenth century, gives a representative account of the specific appreciation which the Dutch had for the colony. Ds. Meent Borchers, *predikant* of Stellenbosch, whose long 'Gedicht over de volkplanting van de Kaap de Goede Hoop' is analyzed in the following chapter, was a major figure in the early nineteenth century intellectual life of the Cape (if that is not an oxymoron.) Huigen is able to show how this long poem was written in reaction to John Philip's *Researches in South Africa*. It thus had an apologetic purpose, justifying the colony against that first of the many campaigning exposures of South African abuses. To a degree which Huigen does not fully appreciate, it formed part of the process whereby South African historiography took on its first form. This was not yet nationalist, in the way much Afrikaner historiography was later to become. The third such chapter, on D'Arbez (pseudonym for J. F. van Oordt), who wrote about twenty historical novels between the 1890s and the 1920s, discusses the ways in which these popular novels did reflect those emerging visions, although at times they diverged from the standard accounts in interesting ways, often driven by Van Oordt's agnosticism. Finally Huigen discusses *Het zwarte gevaar*, a novella by Jacob Lubs, which was the second South African novel to place a black man at its centre, but which nevertheless represents common South African idealisation of the countryside and the distrust of the corrupting city.

In general, Huigen's analyses are convincing, although his attempts to reposition writing in Dutch as part of the central white South African literary tradition are probably overdrawn. His central polemical argument, though, that South African literary productions do not all fit comfortably with the predictions of post-colonial literary theorists, is something of an open door. His work can also be read as a set of contributions to South African intellectual history — *not* another oxymoron. Within this context, this book has a useful, if modest place.

Robert Ross

MIDDELEEUWEN

P. Eligh, *Leven in de eindtijd. Ondergangsstemmingen in de Middeleeuwen* (Middeleeuwse studies en bronnen L; Hilversum: Verloren, 1996, 299 blz., ISBN 90 6550 284 X).

Het onderzoeksthema lijkt in ons *fin-de-siècle* actueel. Maar voor 'de middeleeuwer' overheerste niet zozeer het gevoel te leven in een overgangperiode; hij verkeerde eerder in een ondergangsstemming. Het bewustzijn van de nabije jongste dag was in de Middeleeuwen integraal onderdeel van het dagelijkse leven en heeft geleid tot een omvangrijke eschatologische en apocalyptische literaire traditie.

Deze traditie behandelt Eligh in twintig hoofdstukken, verdeeld over twee delen: deel I 'Verwachtingen van het einde' en deel II 'Voortekenen van het einde'. In deel I worden de belangrijkste geschriften behandeld. In deel II komen de gebeurtenissen aan bod die de latente angst voor met name het Laatste Oordeel manifesteren (17). Dat onderscheid is niet altijd even helder. Onder 'voortekenen' verstaat Eligh niet alleen dramatische gebeurtenissen als astronomische verschijnselen en pestepidemieën. In dit deel behandelt hij ook de verschillende fasen van de eindtijd, zoals beschreven in de bijbel en verder uitgewerkt in de volksvertellingen: de komst van de vrededorst die de woeste horden Gog en Magog overwint in de volkerenslag op het slagveld bij de dorre boom en de komst van de profeten Elia en Henoch die de Antichrist bestrijden, die uiteindelijk overwonnen zal worden door de wederkerende Christus, waarna het Laatste Oordeel plaats heeft. Deze laatste twee fasen behoren uiteraard niet tot de voortekenen, maar tot de verwachtingen, en de literatuur daarover wordt in deel I behandeld. In deel II vinden we wel als 'voortekenen' op te vatten historisering van onder andere de vrededorst, voor wie onder anderen Karel de Grote wordt aangezien, en de Antichrist, voor wie verschillende vorsten en pausen gehouden zijn, vooral door politieke tegenstanders. Die historisering is echter vaak reeds vermeld in deel I.

In het voorwoord stelt Eligh, mijns inziens terecht, dat hij geen vergelijking wil maken met de hedendaagse overgangsstemmingen (11). Het ware te wensen geweest dat Eligh zich aan deze opzet had gehouden, en wel om twee redenen.

In de eerste plaats besluit Eligh enkele van zijn 'opstellen' (hoofdstukken) met een 'slot-' of 'nabeschuiving' waarin hij cultuurkritische gedachten ventileert, mogelijk in een niet erg geslaagde poging tot navolging van Huizinga. Huizinga schreef zijn *Herfstij der Middeleeuwen* vanuit een sterk cultuurpessimisme. Elighs cultuurkritiek leidt slechts tot oppervlakkige beschouwinkjes over de aard van de moderne mens. Zo schrijft hij in hoofdstuk 16 'Gog en Magog' dat 'vrees achter verhalen uit een oeroud verleden nog heden een leven leidt dat doorgaans buiten het bewustzijn ligt van de verlichte, moderne mens' (215), die daarmee dus minder rationeel is dan hij zelf denkt. Soms verzandt Eligh in algemeenheden, zoals in hoofdstuk 14 'De sage van de vrededorst': 'Dit hoofdstuk moge enigszins hebben bijgedragen tot het inzicht dat, hoe edel de doelstellingen van enkelingen ook mogen zijn, de uitvoering daarvan afhankelijk is van vele factoren. Een daarvan is, dat de realisering daarvan voor een deel ligt in mensenhanden, die maar al te vaak onmachtig zijn tegenkrachten te beheersen' (190). Daarbij lijdt Eligh aan de zucht om onzinnige verklaringen aan te dragen voor zijn beschouwingen. Zo stelt hij in hoofdstuk 8 in het kader van de behandeling van de franciscanen over de Italianen: 'De vreugde van Palmzondag wedijvert... met de smart op Goede Vrijdag. Dat de tegenstrijdige gevoelens zo gemakkelijk in elkaar overgaan komt, omdat dit volk vaak al te zeer geneigd is om het feestgewaad aan dezelfde haak te hangen als het boetekleed' (102), hetgeen naar mijn mening — hoewel bloemrijk geschreven — baarlijke nonsens is.

In de tweede plaats trekt Eligh ook buiten zijn slotbeschouwingen het verleden soms toch door naar het heden. Zo koppelt hij in genoemd hoofdstuk over Joachim van Fiore diens gerichtheid op de geest aan het negentiende-eeuwse wijsgerig idealisme in Duitsland, dat vervolgens ontaardt in de nazistische ideologie (105). Dergelijke grove lijnen voegen niets toe aan onze kennis van de middeleeuwse eindtijdverwachting en maken een nodeloos moraliserende indruk.

Deze 'beschouwingen' zijn smetten op dit voor het overige leesbaar geschreven en leeswaardige boek. Helaas ontbreekt een conclusie. Ook is er geen literatuurlijst, wat leidt tot een omslachtig systeem van literatuurverwijzingen. Wil de lezer de volledige titel van een publicatie weten, dan moet hij de naam van de auteur in het register opzoeken en vervolgens de publicatie onder de eerste treffer in de eindnoten opsporen. Het register is overigens onvolledig; zo ont-

breekt 'sibylle'. Dit toch niet algemeen bekende begrip ontbreekt ook in de verklarende woordenlijst. Gangbare termen als 'aquaduct' en 'universeel' vinden we dan weer wel in deze lijst.

Ruud van den Berg

E. N. Palmboom, *Het kapittel van Sint Jan te Utrecht. Een onderzoek naar verwerving, beheer en administratie van het oudste goederenbezit (11e-14e eeuw)* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1993, Amsterdamse historische reeks XX; Hilversum: Verloren, 1995, 575 blz., ISBN 90 6550 267 X).

Dit is de handelseditie van een proefschrift dat in 1992 aan de Universiteit van Amsterdam werd verdedigd. Het heeft dus drie jaar geduurd voordat er een handelsuitgave van verscheen, en nu tot mijn spijt opnieuw drie jaar voor deze recensie. Het boek had beter verdiend, maar heeft inmiddels zijn weg wel gevonden in de kring van gespecialiseerde mediëvisten uit de Contactgroep SIGNUM. Deze onderzoekers houden zich bezig met de sociaal-economische en institutionele aspecten van kerkelijke en geestelijke instellingen in de middeleeuwse Nederlanden en hebben daarover in de afgelopen jaren omvangrijke publicaties het licht doen zien. Voorbeelden daarvan zijn de proefschriften van B. J. P. van Bavel, *Goederenverwerving en goederenbeheer van de abdij Mariënweerd (1129-1592)* en A. L. P. Buitelaar, *De Stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek* (beide uit 1993); van M. W. J. de Bruijn, *Husinghe ende hofstede. Een institutioneel-geografische studie van de rechtspraak over onroerend goed in de stad Utrecht in de Middeleeuwen* (1994); en van Bram van den Hoven van Genderen, *De heren van de kerk. De kanunniken van Oudmunster te Utrecht in de late Middeleeuwen* (1997). Zo past het boek van Palmboom in een bredere trend van regionaal-historisch onderzoek betreffende Midden-Nederland. Ook heeft het feit dat er drie jaren zijn verlopen tussen de promotie en het verschijnen van de handelseditie, gemaakt dat de auteur kon ingaan op inmiddels verschenen werk van anderen, met name Van Bavel en Buitelaar. Dat doet zij dan ook in haar tekst en noten: op bladzijde 341 met noot 95 krijgt Van Bavel gelijk in zijn interpretatie van de familie van Cuijk als oorspronkelijk rechthebbende op de hof te Beusichem en verkoper daarvan aan het kapittel van Sint Jan omstreeks 1100; maar in noot 261 op bladzijde 237 bestrijdt Palmboom de kritiek van Buitelaar op haar opvatting over de chronologische volgorde van de ontginning der Ronde Venen te Mijdrecht. Het proefschrift van De Bruijn (1994) verscheen blijkbaar te laat voor haar handelseditie van 1995, want zijn boek figureert niet in haar toch omvangrijke literatuurlijst en op zijn corrigerende opmerkingen (341) betreffende de verkaveling van Sint Janskamp in Utrecht gaat zij op bladzijde 319 niet in.

Uit het bovenstaande moge duidelijk zijn dat het hier gaat om een zeer gedetailleerde studie, gebaseerd op een overvloed aan zorgvuldig geanalyseerd, grotendeels onuitgegeven bronnenmateriaal, waarop in eerste instantie slechts detailkritiek mogelijk is. In tweede instantie blijft toch een gevoel van onbevredigdheid over, van een deegknoedel die onuitgerezen zwaar op de maag ligt. Aan de omvang van het boek kan dat niet liggen, want die is met een tekst van 499 bladzijden plus Duitse *Zusammenfassung* (500-515) en bijlagen groot genoeg. Ligt het dan aan opzet of compositie van het werk? Daartoe bekijken we in het kort de inhoud.

Als leidraad dient de vorming van de verschillende vermogenscomplexen van het kapittel van Sint Jan te Utrecht in de loop van vier eeuwen en de uitkeringen die daaruit werden gedaan voor het levensonderhoud van de kanunniken. De oorspronkelijke uitrusting van dit kapittel, de *dos*, was door bisschop Bemold rond 1050 verschaft en werd beheerd door de proost. Daarvan moest deze niet alleen zichzelf onderhouden (het proostengoed), maar ook de stipendia